

Eş'ârî Kelamında İman, İslam ve Küfür Kavramları -Bâkılânî Örneği-

The Concepts of Faith, Islam and Profanity in Ash'ari Kalâm- Sample of al-Baqillani –

YAKUP HAFIZOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/Türkiye
Postgraduate Student, Ankara University, Institute of Social Sciences, Ankara/Turkey

hafizoglu79@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0103-3595>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Mart / March 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Mayıs / May 2020

Yayın Sezonu / Publication Season: Mayıs / May

Atıf / Citation: Hafizoğlu, Yakup. "Eş'ârî Kelamında İman, İslam ve Küfür Kavramları-Bâkılânî Örneği-". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 4/1 (Mayıs/May 2020): 67-95.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article was scanned by iThenticate. Plagiarism was not detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet

Bu çalışmada İmam Eş'ârî'nin kelâmî görüşlerini sistemli bir hale getirip mezhep kimliğini kazandıran Ebu Bekr el-Bâkîllânî'nin İman, İslam ve küfür kavramları hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır. Şurası bir gerçek ki bu üç kavram, kelam tarihi ve literatüründe tartışılan teolojik konular içerisinde önemli bir yere sahiptir. Hatta bu kavramlar, kelami ekollerin kimliklerinin oluşmasında ayırt edici nitelik arz etmektedir. Hz. Peygamberin vefatını müteakiben hicri birinci asrın sonlarına doğru İslam coğrafyasında ortaya çıkan siyasi kargaşa ve anlaşmazlıklar neticesinde, büyük günah işleyen müminin durumu tartışılmıştır. Eş'ârî kelamının en önemli temsilcilerinden biri olan Bâkîllânî, iman, İslam ve küfür kavramlarına eserlerinde yer vererek bu kavramlarla ilgili görüş ve düşüncelerini akli ve nakli delillerle savunmuştur. İmanı tasdik olarak tanımlayan Bâkîllânî, onu kadim ve muhdes (yaratılmış) iman şeklinde iki kısma ayırmıştır. Bâkîllânî, kadim ve muhdes imanı açıklarken bilgi ve âlem anlayışında olduğu üzere görüşlerini felsefi argümanlarla da desteklemiştir. Ona göre İmanın mahalli kalp, İslam'ın mahalli ise beden organlarıdır. İmanda artma ve eksilme, tasdik dışındaki söz ve ameller için geçerlidir. İman ve İslam kavramları anlam itibarıyla birbirinden farklı olup iman, İslam kavramını da içine alan geniş bir anlamı ihata etmektedir. Bâkîllânî, küfrü, kalbin üzerini kaplayan bir örtüye benzetir. Çünkü küfür, bir perde gibi imanın üzerini örterek insanın Allah'ı bilmesini engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bâkîllânî, Kelam, İman, Mü'min, Fasık, İslam, Küfür.

Abstract

In this study, the thoughts of Abu Bakr al-Baqillânî, who systematized and sectarianized the theological views of Imam al-Ash'ari, about the concepts of faith, Islam and profanity are discussed. It is a fact that these three concepts have an important place among the theological issues discussed in the history and literature of kalam. In fact, they have distinctive features in the formation of the identities of kalam schools. Following the death of the Prophet, political turmoil and disputes arose in the Islamic geography towards the end of the first century of Hijri era. As a result of these events, the situation of the believer who committed great sin were discussed. Baqillânî, who one of the most important representatives of the kalam of Ash'ari, discussed the concepts of faith, Islam and profanity in his books and advocated his views and thoughts about these concepts with conveyance and intellectual evidences. Baqillânî, who defines faith as confirmation, divided it as ever-present and created faith. In explaining ever-present and created faith, Baqillânî supported his views with philosophical arguments as he did in explaining his understanding of knowledge and universe. According to him, the place of Faith is the heart; and the place of Islam is the organs of the body. Increasing and decreasing of the faith are apply for words and deeds, except confirmation. The concepts of faith and Islam are different from each other and faith covers a wide area of meaning including the concept of Islam. Baqillânî sees the profanity as a cover that coats the heart. Because profanity prevents people from knowing Allah by covering the faith like a curtain.

Keywords: Baqillânî, Kalam, Faith, Believer, Fasik, Islam, Profanity.

GİRİŞ

Kur'an'da Allah'ın kendisine inananlardan yerine getirmelerini istediği şeylerin tümü iman kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Zira Kur'an'daki ayetlerden anlaşıldığına göre iman ve bununla ilgili konularda insanların ortaya koyduğu olumsuz tutum ve davranışlar onların ömrü boyunca işledikleri eylemleri anlamsız kılmakta ve boşa çıkarmaktadır. Nitekim Kur'an bu konuda, inanılması gereken şeyleri reddedenlerin,¹ Allah'a ortak koşanların,²

¹ el-Maide 5/5.

² el-En'âm 6/88; ez-Zümer 39/65.

dinden dönen ve bu hal üzere ölenlerin,³ ayetleri ve ahiret gününü yalanlayanların,⁴ Allah'ın razı olduğu şeylerden nefret eden ve O'nu öfkeli edirecek şeylere tabi olanların,⁵ Rab'lerinin ayetlerini ve O'nunla karşılaşacaklarını inkâr eden kimselerin⁶ amellerinin boşa gideceğini haber vermektedir. Kur'an, birçok ayette muhataplarının iman ederek kurtuluşa ermelerini istemiştir. Bu nedenle iman konusu İslam kelamında önemli bir yere haiz olup, tartışılan meselelerin başında yer almıştır.

Hiz. Peygamberin vefatından sonra sahabe arasında çıkan ihtilaflar ve bunlara bağılı olarak meydana gelen olayların, imanla ilgili tartışma konularının gündeme gelmesine neden olduğı bir gerçektir. Başta Hiz. Osman'ın şehit edilmesi ve Hiz. Ali ile Hiz. Ayşe arasında geçen, Cemel vakası olarak bilinen savaş, Müslümanların kendi aralarındaki iç savaş olması açısından tarihi bir öneme sahiptir. Daha sonra Hiz. Ali'nin hilafetinde Muaviye ordusuyla yapılan Siffin savaşı da siyasi ve teolojik sonuçları açısından İslam tarihinde büyük bir önem arz etmektedir. Zira bu savaşta Müslümanlar, hasmı kabul ettiğı kendi din kardeşlerini katletmiştir. Aslında siyasi içerikli sebepler neticesinde gerçekleşen bu savaşlarda öldüren ve ölenin Müslüman olması nedeniyle mürtekb-i kebire (büyük günah işleyen)nin durumunun ne olduğı tartışma konusu olmuştur. Dolayısıyla siyasi hüviyet taşıyan bu olaylar, sonuç itibariyle imanın hakikati ve büyük günah işleyenin dini hükmüne dair önemli teolojik konuların tartışılmasına kapı aralamıştır diyebiliriz.⁷ Siffin savaşı aynı zamanda Hâricî adı verilen grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur ki Hiz. Ali bunlarla mücadele etmiştir. Haricilere tepki olarak Mürcie anlayışının gelişmesi imanın hakikati etrafında yapılan tartışmaların alanını daha da genişletmiştir.

Raşid Halifeler döneminde yaşanan bu gelişmeler imanun hakikati hakkında üç farklı yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi imanun hakikatini "kalp ile tasdik ve dil ile ikrar" olduğunu ileri süren Eş'ârî ve Mâtürîdî yaklaşımıdır.⁸ İkincisi imanun hakikatinin "farz ve nafîle tüm yü-

³ el-Bakara 2/217.

⁴ el-A'raf 7/147.

⁵ Muhammed 47/28.

⁶ el-Kehf 18/105.

⁷ Seyithan Can, "Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)", *İslam Ve Yorum III*, ed. Emine Güzel - Serkan Demir (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 2: 479; Hüseyin Maraz, "Mu'tezile'nin 'El-Menzile Beyne'l Menziletayn' Savunusu ve Doğuşu İle İlişkisi", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016): 2.

⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *Kitabu'l-luma' fi'r-reddi ala ehli'z-zeygi ve'l-bida'* (Mısır: Matbatu Mısır Şirketü Musâheme Mısriyye, 1955), 123; Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkılânî, *Kitâbu temhidil-evâil ve telhisi'd-delâil* (Beyrut: Müessesetü Kütübîs-Sekâfiyye,

kümlülüklerin yerine getirilmesinden” ibaret olduğunu savunan Mu'tezilî anlayıştır.⁹ Üçüncü yaklaşım kelamcı filozoflara aittir ki onlara göre imanın hakikati, varlık âlemi hakkında edinilen felsefi bilgidir.¹⁰

Bu makalede iman, İslam ve küfür konularında görüşlerini aktaracağımız Ebu Bekr el-Bâkılânî (h. 403/m.1013), Eş'ârî'den sonra onun görüş ve düşüncelerini kuvvetle savunan ve yayanların başında gelmektedir.¹¹ Bâkılânî'nin yaşadığı hicri 4. asır siyasi yönden karışık olmakla birlikte ilmi bakımdan, İslâmî ilimlerin tamamen teşekkül ettiği, mezheplerin kökleştiği, İslâm felsefesi ve tasavvufun gelişmeye başladığı dinamik bir dönemdir.¹² Zengin bir kültür havzasında yetişen Bâkılânî, ilmi noktada döneminin önde gelenlerindedir. Hüküm çıkarmadaki yeteneği, hazır cevap oluşu ve münazaralardaki başarısı nedeniyle döneminin insanları ona “sünnet'in kılıcı”, “ümme'nin dili” “engin deniz”, gibi lakaplarla hitap etmişlerdir. Eş'ârî'nin görüşlerini onun öğrencileri İbn Mücâhid et-Tâî (h.370/m.980) ve Ebu'l-Hasan el-Bâhili'den (h. 370/m.980) öğrenden Bâkılânî, mezhebin görüşlerini disipline ederek boşluk (الخلاء) ve cevheru'l-ferd (الجواهر الفرد) gibi konularda delillerin ve görüşlerin kendisine dayandığı akli mukaddimleri (öncülleri) ortaya koymuştur.¹³ Bâkılânî, her ne kadar Eş'ârî'nin düşüncelerini genel olarak benimsemiş ve temellendirmiş olsa da bazı konularda ondan farklı görüşler ileri sürmüştür. Eş'ârî kelam anlayışının sistematik bir yapıya kavuşarak, mezhep kimliğini kazanması ve yayılmasında Bâkılânî'nin önemli bir yeri bulunmaktadır.¹⁴

1. İMAN KAVRAMININ LÜGAVİ ÇERÇEVESİ

İman kavramı, köken olarak korkunun zıddı olan güvende olmak, emin olmak ve emniyette olmak gibi anlamları kapsayan “e-m-n” mastarından türemiştir. Güven veren anlamında kullanılan “emân” ile hiyanetin karşıtı

1987), 389; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid tercümesi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 495.

⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 3. Bs (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 707.

¹⁰ Muhammed Müctehid Şebusterî, *İman ve Özgürlük*, trc. Abuzer Dişkaya (İstanbul: Mana Yayınları, 2011), 14-15.

¹¹ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlimi Giriş*, 3. Bs (İstanbul: Damla Yayınevi, 1988), 26.

¹² Şerafettin Gölcük, *Kelam Açısından İnsan ve Filleri* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1979), 18; Şerafettin Gölcük, “Bâkılânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 4: 531.

¹³ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-arab ve'l-acem ve'l-berber ve min âsirihim min zevi's-şeni'l-ekber*, 3. Bs (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 589.

¹⁴ Gölcük, “Bâkılânî”, 4:532.

olan “emniyet” kelimeleri de aynı kökenden gelmektedir.¹⁵ Emn mastarının asıl anlamı gönül rahatlığı ve korkunun kaybolmasıdır. Bu mastardan türeyen “âmene” fiilinin geçişli (müteaddi) ve geçişli olmayan(gayri müteaddi) iki kullanım şekli bulunmaktadır. Birinci geçişli kullanımda “âmentühü” denilmesi “ona güven verdim” yani “onu güvende-huzurlu kıldım” demektir. Bundan dolayı Allah’a da “mü’min” denilmektedir. Bu nedenle el-Mü’min ismi şerifi de “esmaü’l-hüsna” dandır. İkinci geçişli olmayan kullanımda ise “güven ve huzur sahibi oldu” anlamını taşır.¹⁶ Sonuç itibariyle âmene fiili, “güven vermek ve güven duymak” anlamlarının her ikisini de ihtiva etmektedir.¹⁷ Âmene fiilinin if’al vezninde mastarı olan iman kelimesinin, tasdik anlamına geldiği dilbilimcilerin ortak görüşüdür.¹⁸ Tasdik ise habercinin verdiği hükme boyun eğmek, onu kabul etmek ve doğru kılmaktır.¹⁹ Tasdik kelimesinin türediği “sıdk” kavramı “kızb”in karşıtıdır.²⁰ Birbirinin zıddı olan sıdk ve kizb kelimelerinin asılları sözle ilgilidir. Sıdk, sözün kalpte olanla beraber haber verilene mutabık olmasıdır. Tam bir sıdk olması için bu iki şartın bulunması gerekir. Bunlardan biri bulunmadığında, kimi zaman sıdk olarak vasıflanmamış, kimi zaman da sıdk olarak vasıflandığı gibi bazen farklı bakış açılarına göre kizb olarak da nitelendirilmiştir.²¹

İmanın tanımında yer alan tasdik, imanun sadece zihni yani inanca dair bilgi yönünü ifade etmemektedir. O aynı zamanda hakikatin samimiyetle benimsenerek gereğinin yapılmasını, yani insanın hayatına nüfuz edip onu

¹⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn* (Dâr ve Mektebtü Hilâl, ts.), 8:388-389.

¹⁶ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1991), 90.

¹⁷ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 17; İman konusunu farklı açıdan ele alan eserler için bk. Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, 3. Bs (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002); Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997); Tevfik Yücedoğru, *Din, İman ve İslam'a Dair*, (Bursa: Emin Yayınları, 2012); Mustafa Kasadar, *İman*, 4. Bs (İstanbul: Ravza Yayınları, 2001).

¹⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 8:389; Eş'ârî, *el-luma'*, 123; Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, 2001), 15:367; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğâ ve sihâhu'l-arabiyye*, 4. Bs (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), 5:2071; Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl İbn Sîde, *el-Muhassas*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1996), 4:54; Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtaru's-sihâh*, 5. Bs (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996), 22; Ebu'l-Fadl-Cemaluddîn Muhammed İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, 3. Bs (Beirut: Dâru's-Sadr, 1994), 13:21-23.

¹⁹ Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu 'akâidi'n-Nesefiyye* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2014), 113.

²⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 5:56; Ezherî, *Tehzîb*, 2:656.

²¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 478-479.

yönlendirmesini gerektiren bir yönünü de ifade etmektedir.²² Bununla birlikte iman kelimesi, düşmandan emin olmak, korkmamak, güven vermek, güven duymak, itimat etmek, duyduğu her şeyi tasdik edip hiçbir şeyi yalamamak,²³ teslim olmak, boyun eğmek, itaat etmek ve şeriatı kabul etmek anlamlarını da ihtiva etmektedir.²⁴

İmanın kavramsal yapısının anlaşılmasında üç ilke büyük önem arz etmektedir. Bunlardan ilki inanan kişi, diğer bir ifadeyle imanın öznesi konumundaki mü'mindir. Bu anlamda imanın öznesini, "mü'min kimdir?" şeklinde en çok sorgulayanlar Hariciler olmuştur. İkinci ilke, kendisine iman edilendir ki buna imanın nesnesi de denilebilir. Burada "iman edilecek nesnelere nelerdir? sorusuna Cibril hadisinin²⁵ içeriği cevap olarak verilmiştir. Bu hadiste, başta Allah'a iman olmak üzere iman esaslarını oluşturan unsurlar yer almaktadır. Üçüncü ilke ise iman etme eylemidir. Bu ilke bağlamında "imanın doğası ve yapısının niteliği" özellikle Mürcie tarafından sorgulanmıştır.²⁶ Eş'ârî kelamcısı Cürçânî (h.816/m.1413), iman kavramını öznesi açısından beş kategoride değerlendirmiştir:

- 1-Matbû' İman: Meleklerin imanı
- 2-Masum İman: Peygamberlerin imanı
- 3-Makbul İman: Mü'minlerin imanı
- 4-Mevkuf İman: Bidatçilerin imanı
- 5-Merdud İman: Münafıkların imanı²⁷

2. BÂKILLÂNÎ'YE GÖRE İMAN VE TASDİKİN MAHALLİ

Kelam ekollerinin İman kavramı hakkında yapmış oldukları tanımlar incelendiğinde, bu konuda yapılan tartışmaların asıl amacının büyük günah

²² Özcan, *Epistemolojik Açıldan İman*, 86.

²³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 13:21.

²⁴ Ebu Tâhir Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhit*, 8. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1176.

²⁵ Hadis ilminde Cibril hadisi şeklinde meşhur olan bu hadis Cebrail ile Hz. Peygamber arasında iman, İslam ve İhsanın ne olduğu hakkında soru ve cevabı içermektedir. Hadis metni için bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), 1:19; Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî Müslim b. el-Haccac, *Sahihu müslim* (Beyrut: Dâru Türası'l-'Arabîyye, ts.), 1:39; Ebu Davud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebu Davud* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 4:223.

²⁶ Toshihiko Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, trc. Selahattin Ayaz, 3. Bs (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 115; Seyithan Can, "Günümüzde Fikri ve Sosyal Uzlaşının İmkânı Olarak 'İrca' Teorisi", *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, Toplum-Birey İkiliminde Ortak Değerler Ve Farklılıklar*, ed. Muhiddin Okumuşlar - Osman Zahid Çifçi (Konya: TİMAV Yayınları, 2019), 183.

²⁷ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 40.

işleyen birinin (mürteki bu'l-kebire) bu dünyadaki ve ahiretteki durumunu tanımlama amacına yönelik olduğu görülmektedir.²⁸ İman nedir sorusunu "Allah'ı tasdik etmektir" şeklinde cevaplayan Bâkîllânî'ye göre imanın hakikati tasdikten ibarettir. Tasdik de ilimdir.²⁹ Bâkîllânî'nin, imanı, tasdik ve ilim şeklinde vasıflandırması, onun iman ile ilim arasındaki bağlantıya dikkat çektiğini göstermektedir.³⁰ Bâkîllânî "...şayet biz doğru sözlülerden olsak da sen bize inanacak değilsin"³¹ ifadesinde geçen "mü'min" kelimesini Eş'ârî gibi "sen bizi tasdik etmezsin" şeklinde yorumlar.³² Bâkîllânî, bu görüşüne destek olarak dilbilimcilerin konuya yaklaşımlarını aktarır. Zira dilbilimciler, Kur'an Hz. Peygambere gönderilmeden önce de iman kavramının lügatte "tasdik" anlamı dışında başka bir anlamının bulunmadığına dair görüş birliğine sahiptiler.³³ Onlar "falan kişinin öldükten sonra dirilmeye, cennete ve cehenneme inanmasını, bunları tasdik etmesi, kabir azabına inanmamasını ise tasdik etmemesi" şeklinde değerlendirmişlerdir.³⁴

Bâkîllânî, iman kelimesinin şeriatla, lügatte nasıl biliniyorsa aynı anlamda kullanıldığı vurgusunu yapar. Çünkü Allah, Arapların dilini değiştirmemiş ve dönüştürmemiştir. Dolayısıyla Araplar, iman kelimesini İslam'dan önce hangi anlamda kullandıysa, İslam'dan sonra anlamını korumuştur. Bâkîllânî, eğer Allah Allah iman kelimesini onların bildiğinden farklı bir anlamda kullansaydı mutlaka bunun bilgisinin kendilerine tevatüren ulaşması gerektiğini, ancak böyle bir bilginin bulunmadığını belirtir. Vahyin, dili değiştirmedeği görüşünü Kur'an ile açıklayan Bâkîllânî, "her kavme ancak kendi dilinden peygamber gönderilmesi"³⁵ ve peygambere "Apaçık Arapça bir dille"³⁶ vahyin indirilmesini buna delil olarak gösterir. Bu ayetler,

²⁸ Erkan Yar, "Eş'ârî'nin Teolojik Görüşleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/11 (2006): 15.

²⁹ Bâkîllânî, *Temhid*, 389; İmam Eş'ârî, dilbilimcilerin iman kavramının Kur'an'da tasdik etme anlamına geldiği hususunda icması bulunduğunu bildirir. Bk. Eş'ârî, *el-luma'*, 123; Eş'ârî âlimi Cüveynî de kendilerine göre, İmanın hakikatının "Allah'ı tasdik etmek" olduğunu ifade eder. Dolayısıyla mü'min denilince Allah'ı tasdik eden biri kastedilir. Yine tasdik, Kelam-ı Nefis'i doğrulama anlamına da gelir. Ancak bu bilgi ile gerçekleşmektedir. İmanın tasdikten ibaret olduğunun delili köken olarak Arapça ve açık bir dilde olmasıdır. Öyle ki ona göre imanın tasdik olduğu, bu delile ihtiyaç duyulmayacak kadar inkâr edilemez bir gerçektir. Bk. İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâli Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *Kitabu'l-irşâd* (Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1950), 397.

³⁰ Şerafettin Gölcük, "İsimler ve Hükümler Yönünden İman ve İslam Kavramları", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1977): 193.

³¹ Yusuf, 12/17.

³² Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkîllânî, *el-İnsâf*, 3. Bs (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li'l-Turâs, 2000), 52; Bâkîllânî, *Temhid*, 389.

³³ Bâkîllânî, *Temhid*, 389; Eş'ârî, *el-luma'*, 123.

³⁴ Bâkîllânî, *el-İnsâf*, 52; Bâkîllânî, *Temhid*, 389.

³⁵ el-İbrahim 14/4.

³⁶ eş-Şuarâ 26/195.

Kur'an'ın, indirildiği toplumun dilinde olduğunu ve varlıkları onların isimlendirdiği şekilde isimlendirdiğini haber vermektedir. Netice itibariyle iman kavramının lügat anlamı neyse şeriatta da aynı anlamda kullanılmıştır. Yani Bâkılânî'ye göre iman, kalp ile tasdikten ibaret olup Araplar onunla organlarla yapılan farz ve nafil amelleri kastetmemişlerdir.³⁷

Bâkılânî'ye göre tasdik mahalli kalptir.³⁸ Zira Allah'ın varlığını ve birliğini, peygamberin ve onun tüm getirdiklerinin hak olduğunu kalp tasdik etmektedir. Yine şahadet gibi dilde ortaya çıkan şeyler ikrar, beden organlarıyla meydana gelenler ise ameldir. Ancak bunların hepsi kalpteki inancın üzerine kurulmuştur. Zira insan inanmakta ve bu inancına mutabık olarak da amelini gerçekleştirmektedir.³⁹ Tasdik imanın manevi yönünü oluştururken, amel ise pratik yani eylemsel yönünü ihtiva etmektedir.

2.1. Kadim ve Muhdes İman

İman kavramının öznesi genel olarak yaratılmış bir varlık olan insan olduğu düşünülmüş ve bu çerçevede değerlendirilmiştir. Ancak konu ontolojik anlamda Hâlık-mahlûk ekseninde imanın yaratılmış olup olmadığı nok-

³⁷ Bâkılânî, *Temhid*, 390; İman konusunda İslam mezheplerinin farklı görüşlere sahip olduğunu belirten Cüveynî bunlar hakkında bilgiler verir: Haricilere göre iman, itaatten başka bir şey değildir. Mu'tezile'nin büyük bir kısmı da aynı görüşü paylaşmıştır. Ancak nafilelerin iman olarak isimlendirilmesi hususunda onlar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ashâbu'l-Hadis zümresi imanı, kalp ile bilmek (marifet), dil ile ikrâr ve organlarla amel etmek şeklinde tanımlamıştır. Cüveynî, isim vermeden eskilerden bazılarının imanı, kalbin marifeti ve ikrarı olarak tanımladıklarını ifade eder. Kerrâmiyye'ye göre ise sadece dil ile ikrar etmek iman için yeterlidir. Dolayısıyla küfrünü gizleyerek mümin olduğunu söyleyen biri, onların nazarında gerçek mümin olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu kişi, cehennemde ebedi kalmayı hak etmiştir. Diğer taraftan imanını gizleyen, açık bir şekilde izhar etmeyen biri ise onlara göre mümin değildir. Ancak ebedi olarak cennettedir. Bk. Cüveynî, *el-İrşad*, 396.

³⁸ Kalb, kelimesi k-l-b kökünden gelmekte olup göğüste damarlarla asılı olan et parçasına isim olmuştur. Sözlükte ise "bir şeyin içini dışına çıkarmak, bir şekilden başka bir şekle dönüştürmek, çevirmek ve döndürmek" anlamlarını ifade eder. İnsanın kalbine bu ismin verilmesi çok fazla/aşırı değişme özelliğine sahip bir yapıda olmasıdır. Kalp sadece insan bedeninde ki özel bir organın ismi olarak değil aynı zamanda dini ve tasavvufi bağlamda bilgi ve düşüncenin kaynağı ve aracı anlamında da kullanılmıştır. Bu ikinci anlamdaki kalbe "Rabbânî latife" ve "İlâhî cevher" isimleri de verilmiştir. İbn Abbas (öl. 68/687), Mücahid (öl. 104/722) ve Ferrâ (öl. 207/822) gibi bazı müfessirler bir takım Kur'an ayetlerinde geçen kalb kelimesiyle aklın kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. Mutasavvıflara göre akıl, dini hakikatler ve ilahi sırlar hususunda bilgi sahibi olmada yetersiz olup bu alanlarda bilgi edinmenin en güvenilir yolu kalptir. Konu hakkında geniş bilgi için Bk. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 5:170-171; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 681-682; Abdulkaki Güneş, *Kur'an'da Kalp Kavramının Semantik Analizi*, (İstanbul: Ahenk Yayınları, 2003), 11-16; Süleyman Uludağ, "Kalb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 24:229-232.

³⁹ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 52.

tasında da tartışılmıştır.⁴⁰ Halku'l-ıman meselesi İmam Ebu Hanife'ye (h.150/m.767) kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Mâtürîdî kelamcı Pezdevî (h.493/m.1099), Nuh b. Ebî Meryem el-Mervezî'yi (h.173/m.789) kaynak göstererek Ebu Hanife'nin "Kim iman yaratılmış derse, Kur'an yaratılmış demıştır." sözünü nakleder.⁴¹

Halku'l-Kur'an ve halku ef'âli'l-ibad tartışmaları aynı zamanda imanın mahlûk olup olmadığı tartışmalarına da yol açtığı düşünülmektedir. Kalam ekolleri halku'l-ıman hakkındaki görüşlerini, insanın fiilleri meselesi ve Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki görüş ve düşünceleriyle bağlantılı olarak değerlendirmişlerdir.⁴²

İmam Eş'ârî, imanın yaratılmış olup olmadığı hususunda ehl-i sünnet ile sıfatları kabul edenler arasında ihtilaf olduğunu ve her grubun kendine göre delilleri bulunduğunu ifade eder. Onun verdiği bilgilere göre, Câfer b. Harb (h.236/m.849), Abdullah b. Küllâb (h.240/m.854), Abdülaziz el-Mekkî (h.240/m.854) ve Hâris el-Muhâsibî (h.243/m.857) gibi kalam âlimleri, imanın mahlûk olduğu görüşündeydiler. Onların düşüncelerine göre bunun delili,

⁴⁰ Halku'l-ıman tartışması hakkında geniş bilgi için bk. Hikmet Yağlı Mavil, "Ehl-i Sünnet Kelâmında Halku'l-İmân Tartışması", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019): 437-468.

⁴¹ Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye lit-Türâs, 2005), 158. Pezdevî, imanın mahlûk olup olmaması hususunda insanların ihtilafa düştüklerini belirtir. Bu ihtilaf, insanın tüm fiillerinin Allah'ın mahlûku olduğu konusunda ittifak eden ehl-i sünnet ve'l-cemaatin kendi içindedir. Buhara imamlarına göre, mutlak manada, iman Allah'ın mahlûkudur demek doğru değildir. Hatta onlar, böyle söyleyen birinin arkasında namaz kılmanın caiz olmadığına ittifak etmişlerdir. Semerkant ehlinin hepsi ise imanın yaratılmış olup Allah'ın mahlûku olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar iman mahlûk değildir diyen kimseyi cahil kabul etmişlerdir. İman mahlûktur diyen biri onlara göre şu tarzda bir yaklaşımla bu sonuca gitmişlerdir: Ehlisünnet ve'l-cemaate göre iman, dil ile ikrar ve kalb ile tasdiqtir. Bu ikisi Allah'ın fiillerindedir. Âlemdeki bütün varlıklar, Allah'ın mahlûku olduğuna göre, tasdik ve ikrar da aynı şekilde mahlûktur. Bk. Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 158.

⁴² Halku'l-ıman konusunu, kulların fiillerinin yaratılmasıyla ilişkilendiren Mâtürîdî 'ye göre iman mahlûktur. Kulun fiili olan iman, bilinen bir şeydir. Dolayısıyla kula ait iman hakkında, ya ezelde bulunma veya sonradan olma seçeneklerinden biri düşünülebilir. Ezelde bulunduğu düşünmek aklen saçma, naklen de imkânsızdır. Çünkü şahsın kendisi ortada yokken imanın kendi fiili olması mümkün değildir. Mâtürîdî, imanın kulun fiili olduğuna dair akli deliller ileri sürer: Buna göre kul iman etmekle emrolundu, onu terketmekten nehyedildi. Dini ahkâma onun sayesinde muhatap oldu. İman edenin, ilahi mükâfatı kazanırken, ondan yüz çevirenin azap göreceği bildirilmektedir. Şayet iman kula ait bir fiil değilse tüm bunların meydana gelmesi imkânsızdır. Mâtürîdî'ye göre imanın yaratılmışlığının nakli delili, Kur'an'da iman eylemini gerçekleştirenden bahsedilmesi, imanun amel olarak adlandırılması ve ona sahip olanın mü'min olarak isimlendirilmesidir. Şu halde kulun Allah'ın birliğine şahitlik etmesi, peygamberlerine inanması ve bunlarda kararlık göstermesi kulun fiilinden başka bir şey değildir. Mâtürîdî'ye göre iman, kulun fiilleri içerisinde yaratılmış olmakla nitelendirilmeye en fazla layık olanıdır. Zira o, kulun fiilleri arasında en üstün ve en yüce olandır. Bk. Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid tercümesi*, 501-503.

Allah ve sıfatları dışındaki bütün varlıkların mahlûk olmasıdır. Zira iman, Allah'ın bir sıfatı olmaktan çıkarılıp kulun bir fiili ve vasfı olduğu kabul edildiğinde, onun mahlûk olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴³

Eş'ârî, Ahmed b. Hanbel (h.241/m.855) ile isim vermeden hadis ehlinde bir grubun imanın mahlûk olmadığı düşüncesini savunduklarını belirtir.⁴⁴ Eş'ârî'ye göre bu görüş, Hz. Peygamberine emrine ittiba etmeyle bağlantılıdır. Zira Hz. peygamber, bid'atın sapıklık olduğunu belirtmiş ve mü'minleri bid'at çıkarmaktan menetmiştir İmanın yaratılmış olduğunu söylemek, ortaya çıkmadan önce var olmadığını kabul etmek demektir. Bu da iman ve tevhidin daha önce bir geçmişinin olmadığı sonucuna götürür. Oysa bu görüşte bariz bir çarpıklık vardır. Çünkü mevcudatın yaratılmasının öncesi ve sonrasında Allah'a iman ve O'nu birlemek var olagelen bir hakikattir.⁴⁵

Eş'ârî, iman kavramının Allah'ın sıfatları içine dâhil edildiğinde mahlûka izafe edilemeyeceğini belirtir. Bu şekliyle mü'min kelimesi Allah'ın bir ismi olarak "iman eden kişi" anlamının ötesinde ilim ve kelim sıfatı gibi ezeli sıfatlardan biridir. Zira Allah, bizzat kendi nefsinin, birliğini tasdik eden anlamında Mü'min olarak isimlendirmiştir. Hiç kimse bu ismin anlamını zahiri dışında başka bir anlama hamledemez. Diğer taraftan mahlûkların sıfatlarını ve hallerini inceleyen ve bunlar üzerinde düşünen biri, onların mahlûk olduğunu anlar. Aynı şekilde yaratılmışların sıfatlarından olan iman da mahlûk olduğuna hükmeder. Fakat Allah'ın ilim ve kelim sıfatı mahlûk ve muhdes varlıklarına benzemez. Kim Allah'ın kelamının veya ilminin mahlûk ya da muhdes olduğunu iddia ederse Allah'ı inkâr etmiştir. Eş'ârî, imanın mahlûk ve muhdes olmadığını söylemenin onun kadim olduğunu iddia etmek anlamına geldiği şeklindeki bir itiraza da değinir. Ona göre bu görüş, Allah'ın kelim ve ilim sıfatını muhdes, mahlûk kabul eden sapıklara aittir. Zira Allah ile beraber kadim özellikte bir şeyin bulunması muhaldir. ⁴⁶ Çünkü Allah Kitabın'da "ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur"⁴⁷ diyerek kendi nefsinin birlemiştir. Şayet tevhid muhdes olsaydı, Allah'ın kendini birlediği bu sözün de muhdes olması gerekirdi. Bu da bizi Kur'an'ın muhdes olduğu sonucuna götürür ki o da küfürdür. Sonuç itibariyle bu söz muhdes olamayacağına göre Allah kendini bu söz ile birlemek suretiyle tevhidin muhdes ve mahlûk olmadığını ispat etmiştir.⁴⁸ Eş'ârî, iman kavramını Al-

⁴³ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *Risâle fi'l-îmân hel hüve mahlûk em gayri mahlûk*. (Beyrut: Darü'l-Hadisî'l-Kettaniyye, 2017), 86-87.

⁴⁴ Buhârî, Kitabu'l-İman babında iman, dil ile ikrar ve fiiller şeklinde tanımlar. Ona göre iman artar ve eksilir. Bu konuda Buhârî ayetlerden deliller getirir. Bk. Buhârî, *el-Câmi*, 1:10.

⁴⁵ Eş'ârî, *Risâle fi'l-îmân*, 88.

⁴⁶ Eş'ârî, *Risâle fi'l-îmân*, 89-91.

⁴⁷ et-Tâ-hâ 20/14.

⁴⁸ Eş'ârî, *Risâle fi'l-îmân*, 91.

lah'ın sıfatları ile ilişkilendirmiş ve diğer sıfatları gibi mahlûk olamayacağı sonucunu çıkarmıştır.

Bâkılânî, imanı, öznesi bakımından kadim ve muhdes olarak iki kısma ayırmıştır. Kadim iman, Allah'ın imanıdır.⁴⁹ Çünkü Allah kendi zatını "Mü'min"⁵⁰ olarak vasıflandırmıştır.⁵¹ Bâkılânî'ye göre Allah'ın imanından kasıt, O'nun kendi zatını tasdik etmesidir. Zira Allah "kendisinden başka hiç bir ilah olmadığını" bildirmiştir.⁵² Aynı şekilde O'nun tasdiki, peygamberleri-

⁴⁹ İbn Hazm (h. 456/m.1064), Bâkılânî ve arkadaşı İbn Fûrek'i Allah'ın isimleri konusunda tenkit etmiştir. Ona göre kadim isminin Allah hakkında kullanılması kesinlikle doğru değildir. Çünkü bu konuda bir nass bulunmamaktadır. Kadim kelimesi sözlükte "zaman açısından önce olmak" olarak bilinir. Yani bir şeyin, başka bir şeyden sınırlı bir zamanla daha eski olduğunu gösterir. Şu halde kadim sıfatı, yaratılmışları nitelemektedir. Dolayısıyla böyle bir kullanım, Allah hakkında nefyedilmiştir. Allah kendi zati için "evvel" ismini kullanmıştır. Evvel ismi, Allah'ın ezeli olduğu anlamına gelir. Bu isim Allah'a mahsus olup onun dışındakilerin ortak olamayacağı bir isimdir. İbn Hazm, istidlâlî yöntemle Allah'ın isimlendirilmesini doğru bulmaz. Ona göre Allah'ın varlığını ispat ve yokluğunu nefyetmek için O'nu cisim olarak isimlendiren kimse ile ezeli olduğunu ispat ve sonradan olmayı O'ndan nefyetmek için kadim olarak isimlendiren kimse arasında bir fark bulunmamaktadır. Çünkü bu iki lafızla ilgili bir nas bulunmamaktadır. Bk. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali bin Ahmed bin Saïd el-Endelüsî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihâl* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 2:117.

⁵⁰ Bu ayette geçen "mü'min" kelimesi, günümüzde yapılan meal çalışmalarında genellikle "başkasına güven-emniyet veren, güvenilen" gibi anlamlarda tercüme edilmiştir. Mâtürîdî, ayette geçen mü'min lafzının emân veya iman mastarından türediğine dair iki farklı yorumla dikkat çeker. Em'an mastarından türediğini düşünenlere göre bu kelime "O mü'minleri azaptan emin kılandır ve hiçbir kimsenin başka birini O'nun azabından emin kılması mümkün değildir." şeklinde bir anlam taşımaktadır. Kelimenin aslının İman mastarı olduğunu ileri sürenler açısından mü'min lafzı tasdik anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda kullanışyla ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır. Birincisi "Mü'minlere va'd ettiği cennet sözünü tasdik eden", ikincisi ise tasdik eden yani "mü'minler, tasdik ettiklerini söylediklerinde onları söyledikleri şeylerde onaylayandır." Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Beirut: Dâru'l-Kütüb'îl-İlmiyye, 2005), 9:604.

⁵¹ el-Haşr 59/23.

⁵² el-Âli İmran 3/18. Bu ayet hakkında Mâtürîdî, farklı yorumlara yer vermektedir. Bu yorumlardan birine göre Allah, zâtı bir şahadetle kendi zâtı hakkında şahitlik etmektedir. Yani Allah, zâtı gereği kendisinden başka bir ilah olmayan tek ilahdır. Çünkü O'nun, kendi zâtında şahitlik ettiği ulûhiyet ve rubûbiyyetin benzeri, O'nun dışında hiçbir varlıkta bulunmamaktadır. Başka bir açıklamaya göre bu ayette Allah, yarattığı varlıklarla kendisinden başka Tanrı olmadığına şahitlik etmektedir. Yani Allah'ın yarattığı varlıklardan, her birinin yaratılışı O'nun vahdâniyetine ve ilahlığına şahitlik etmektedir. Onlar, aynı şekilde melekler ve ilim sahibi olanlar kendi yaratılışlarına bakar ve iyice düşünerek Allah'tan başka bir Tanrı olmadığına şahitlik ederler. Bu konuda ancak cahiller şahitlik yapmaz. Çünkü onlar, kendi yaratılışlarını dikkatle incelemeyi ve tefekkür etmezler. Oysa Allah, bütün peygamberlerine "Allah'tan başka ilah olmadığını" söylemelerini emretmiştir. O'nun bu sözü ve emri kendisi hakkında bir şahitliktir. Burada yer alan şahitlik el-Ahzab suresi 56. ayette "Allah ve melekleri peygamberlere salat ederler" buyrulduğu üzere sözlü bir şahitliktir. Bunun anlamı Allah'ın Rab, yaratılmışların da O'nun kulu olduğudur. Dolayısıyla kulluğun, rubûbiyetten ayırt edilmesi gerekir. Mâtürîdî, bunu imanun yaratılmışlığına delil olduğunu belirtir. Çün-

ni kelamıyla tasdik etmesidir. O'nun kelamı kadim olup zâti sıfatlarından bir sıfattır.⁵³ Yüce Allah, insanlardan tasdik etmelerini istediği tek ilah oluşuna öncelikle kendisi iman ettiğini açıklamakta ve buna da kendi zatını şahit kıldığını haber vermektedir. Allah'ın tasdiki sadece kendi zatının bir oluşu hakkında olmayıp gönderdiği peygamberlerini de içine alan bir anlamı ihtiva etmektedir.

Bâkılânî, yaratılmış imanı, muhdes iman olarak isimlendirir. Zira "Allah, imanı onların (mü'minlerin) kalplerinde yaratmış"⁵⁴ ve "onlara imanı sevdirerek kalplerini onunla süslemiştir."⁵⁵ Bâkılânî'ye göre kulun imanı kula ait bir niteliktedir. Yani kulun yaratılmış olması onun imanun da yaratılmış olmasını gerektirir. Buna karşın yaratıcının sıfatı kadimdir ki bu O'nun zâti sıfatıdır. Bâkılânî, kadim iman ile muhdes iman arasındaki farkı, hâlık ile mahlûkun sıfatlarından hareketle izah eder. Her şeyden önce kadimin bir sınırı yoktur. Yani O'nun varlığı, zaman ve mekân birimlerinin dışındadır. Muhdesin ise bir sınırı vardır. Çünkü muhdes yok iken sonradan olandır. Dolayısıyla kadimin sıfatının muhdes olması mümkün olmadığı gibi muhdesin sıfatının da kadim olması mümkün değildir. Bâkılânî, muhdesin sıfatının kadim olamayacağını felsefi argümanlarla destekler. Buna göre, muhdes, sonradan olması nedeniyle arazdır. Araz olan ise bir taşıyan olmaksızın kendi başına var olamaz. Bir şeyin hareket ettiren olmadıkça hareket etmesi mümkün olmadığı gibi durduran olmaksızın durması da söz konusu değildir.⁵⁶

Ontolojik olarak imanı, kadim ve muhdes şeklinde ikiye ayıran Bâkılânî, Eş'ârî'nin bu konudaki görüşünü desteklemiş ve onu geliştirmiştir. Bâkılânî, iman konusunu sadece yaratan veya yaratılan açısından ele almayı her iki açıdan da değerlendirmiştir. Çünkü iman kavramının Allah'a ve onu yarattığı insana bakan yönleri bulunmaktadır. İman edilen ile iman eden farklı varlıklar olduğundan, iman kavramının ikisi için de aynı özelliği

---

kü imanun yaratılmış olmadığını söyleyen biri, Allah ve yaratılmışlardan gelen şahitliği ayırt edememektedir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2:330.

⁵³ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 51-52; Bağdâdî (h.429/m.1037-38) lügatte imanun hakikatinin "tasdik" olduğundan hareketle, mü'min kavramının Allah'ı haber verdiği şeylerde O'nu tasdik etmek anlamına geldiğini belirtir. Mü'min, aynı zamanda peygamberi de verdiği haberde tasdik edendir. Bağdâdî'ye göre hakikatte kendi va'dini tasdik ettiğinden Allah da Mü'min'dir. Bağdâdî bu düşüncesine mü'min kavramının kökenine müracaat ederek açıklık getirir. Zira mü'min kavramı lügatte emniyet, güvenlik, huzur ve barış gibi anlamlara gelen "emân" kavramından türemiştir ki bunun anlamı Allah'ın kendi dostlarını azabından emin kılmasıdır. Bk. Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhîr el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 273.

⁵⁴ el-Mücâdele 58/22.

⁵⁵ el-Hucurât, 49/7.

⁵⁶ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 52.

ihtiva etmesi mümkün değildir. Bu nedenle Bâkılânî, kadim ve muhdes iman ayrımına dikkat çekmiştir.

2.2. Hakiki ve Mecazi İman

Bâkılânî, imanı mahiyeti itibariyle hakiki ve mecazi iman olarak iki şekilde ifade eder. Kalbi ile tasdik edip dili ile ikrarda bulunan ve organlarıyla amel eden bir kişi Allah katında ve kendi anlayışlarına göre hakiki mümin-dir. Böyle bir kulun imanı da hakiki imandır. Ancak diliyle Allah'ın bir olduğunu ikrar edip bedenen ibadetleri yerine getiren bir kişi, kalbiyle Allah'ın varlığını ve birliğini yalanlıyorsa hakiki mümin değildir. Bu kişi, mecazi anlamda mümindir. Çünkü böyle biri, zahirde mümin olarak değerlendirilebilir ama Allah katında mümin değildir. Dolayısıyla imanı da hakiki değil, mecazi imandır.⁵⁷ Bâkılânî, bu görüşünün doğruluğuna delil olarak münafıkları gösterir. Zira Allah, Kur'an'da münafıkların yalancı olduklarını haber vermektedir.⁵⁸ Bilinen bir gerçektir ki münafıklar, zahirin aksine olanı kalplerinde gizlerler. Münafıklar dilleriyle iman ettiklerini söyleseler bile kalpleriyle tasdik etmedikleri için mümin sayılmazken her ne kadar diliyle ikrar etmesi mümkün olmasa da kalbiyle tasdik eden ahrazın (dilsizin) imanı sahihtir. Bunun tam tersine kalbiyle tasdik eden bir mümin, küfrü söylemeye zorlansa da Allah katında mümindir. Zira Allah, böyle biri hakkında “ Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eder–kalbi imanla mutmain olup küfre zorlanan hariç- ve göğsü küfre açarsa Allah'tan onların üzerine bir gazap vardır...”⁵⁹ buyurmaktadır. Bu da gösteriyor ki kalbin küfürde ısrar etmesiyle birlikte sadece dilin iman kelimesini söylemesi bir fayda sağlamaz. Aynı şekilde kalbin tasdikiyle birlikte dilin küfrü ikrar etmesi de imana bir zarar vermez.⁶⁰

İman konusunda Bâkılânî, peygamberden geldiği üzere imanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amelden ibaret olduğunu mutlak bir şekilde inkâr etmediklerini belirtir. Zira peygamber hadisinde, insana bu dünyada ve ahirette fayda sağlayan imanın hakikatinden haber vermiştir. Ona göre bir kişi kalbiyle tasdik edip diliyle ikrar eder ve dinin esaslarını yerine getirirse onun imanı olduğuna hükmedilir. Böylece dünyada mümine uygulanan hükümler koşulsuz ve devamlı surette onun için de geçerli olmaktadır.

⁵⁷ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 52-53.

⁵⁸ “Münafıklar, sana geldikleri zaman ‘biz şahitlik ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın resulüsün’ derler. Allah da biliyor ki sen gerçekten O'nun resulüsün. Ve Allah, gerçekten münafıkların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.” *Münâfikûn*, 63/1. Burada yalanan şey münafıkların Hz. Muhammed'e hitaben “sen gerçekten Allah'ın resulüsün” sözleri değil, kalpleridir. Zira bu söylediklerine kalpleriyle inanmamışlardır.

⁵⁹ en-Nahl 16/106.

⁶⁰ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 53.

Aynı şekilde bu kişinin hâlihazırdaki durumu, akâbetinin iyi olacağını ve ahirette ona sevap verileceğini göstermektedir. Ancak ahirette gerçekleşeceği ileri sürülen tüm nimetler, bir şarta bağlanmıştır ki o da onun bu şekilde yaşayıp öleceğinin Allah'ın bilgisinde olmasıdır. Diğer taraftan eğer bir kişi, diliyle ikrar edip bedeniyle amel etse, fakat kalbiyle tasdik etmezse, dünya hükümlerine göre bundan ona bir yarar vardır. Ancak böyle biri ahirette bir fayda göremez. Bâkılânî, Hz. Peygamberin “Ey topluluk! Kim diliyle iman ederse kalbine henüz iman girmemiştir.”⁶¹ hadisiyle bunu açıkladığını ileri sürer. Bâkılânî'nin, iman hususunda ulaştığı sonuç; bu konuda Kitap ve sünnette bir çatışma ve çelişkinin bulunmadığıdır. Ona göre iman konusundaki görüş ayrılıklarının ve tartışmaların nedeni, konu ile ilgili aktarılan bilgilerdeki farklılıklardır. Bu farklılıklar haberi işiten kişinin anlayışından kaynaklanmaktadır ki onun anlayışı doğru değildir.⁶²

3. İMANDA ARTMA VE EKİİLME

İslam kelimünde imanda artma ve eksilme mevzusu, itikâdi mezhepler tarafından tartışılmıştır. Konu aslında iman kavramına yüklenen anlam ile doğrudan ilişkilidir. Zira iman kavramının tanımına, kalbin tasdiki ve dilin ikrarıyla birlikte taatlerin de dahil edilmesi imanda artma ve eksilmenin varlığını kabul etmeyi gerektirir. Dolayısıyla salih amel işleyen her kulun imanı artarken, masiyet içinde olan bir kulun imanı azalmaktadır.

Bağdâdî, imanın artması ve azalmasını kabul etme konusunda üç farklı bakış açısına değinir. Birinci olarak taatlerin hepsini imana dâhil edenler ki bu görüşleriyle imanda artma ve eksilmeyi kabul etmişlerdir. İkinci guruptakiler, imanın sadece ikrar olduğunu ileri sürenler olup, bunlar da imanın artma ve eksilmesine olanak vermemişlerdir. Üçüncü gruptakilere göre iman kalp ile tasdikten ibarettir. Bunlar, imanda eksilmeyi kabul etmezken artması hususunda farklı düşünmüşlerdir. Bir kısmı buna cevaz vermiş bir kısmı da onaylamamıştır.⁶³

Bâkılânî, Kitap ve sünnette geldiği üzere imanda artma ve eksilmeyi ekol olarak reddetmediklerini belirtir.⁶⁴ İmanda artma ve eksilmenin iki du-

⁶¹ Ebu Davud, *es-Sünen*, 4:270.

⁶² Bâkılânî, *el-İnsâf*, 53-54.

⁶³ Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, 277-278.

⁶⁴ İmam Eş'ârî, imanın ibadetlerle artıp masiyet ile azalacağı hususunda ortak görüş olduğunu belirtir. Ancak kendilerine göre imanın azalması, tasdik edilmesi emredilen konularda bir şüphe ve cehalet anlamına gelmemektedir. Çünkü bunlar küfür sayılmaktadır. İmanın azalması, bilmenin dereceleri ve bunların (ibadetlerle) beyanındaki fazlalıkta olmaktadır. Bu meyanda Eş'ârî mü'minlerin imanı gereği yerine getirmekle sorumlu oldukları ibadetlerin, ağırlığı (mükâfâtı) açısından farklı olduğuna dikkat çeker. Zira Hz. Peygamberin itaatinin ağırlığı (mükâfâtı) ile diğer mü'minlerin itaatinin ağırlığı aynı değildir. Bk. Ebu'l-Hasan

rumdan birine râci olduğunu ileri süren Bâkılânî'ye göre artma ve eksilme, tasdik dışındaki kavrl veya amel için söz konusudur. Çünkü bu ikisindeki artma ve eksilme iman var oldukça düşünülebilir. Tasdik konusunda ise bu durum geçerli değildir.⁶⁵ Zira tasdik unsurlarından en küçük bir şeyin dahi yok olması veya eksilmesi imanı geçersiz kılmaktadır. Sonuç olarak Bâkılânî'ye göre imanda artma ve eksilme, ikrar ve fiiller açısından mümkün olup tasdik hususunda böyle bir şey mümkün değildir. Hz. Peygamberin şu sözü de bunu göstermektedir: "Kulun imanı, Müslüman kardeşinin hayrını istemedikçe kâmil olmaz." Bâkılânî, burada tasdik değil, eziyetten vazgeçirmenin kastedildiğini belirtir. Çünkü bir kişinin eziyeti helal sayması, imanında artma ve eksilmeye neden olmaz.⁶⁶

İmanın artması veya eksilmesi hakkında diğer bir mesele bunun mümkün oluşudur. Ancak burada tasavvur olunan artma ve eksilme suret itibarıyla değil hükmi açıdandır. Bu aynı zamanda tasdik, ikrar ve amellerin hepsi için geçerlidir. Burada kastedilen artma ve eksilme sevap ve mükâfata, övgü ve senaya raci olup suret yönünden tasdikte bir artma ve eksilme söz konusu değildir. Yani inanılması gereken şeylerin hepsine inanan ve tüm helalleri helal, haramları da haram olarak kabul eden birinin ihlas ve samimiyetine bağlı olarak yaptığı amellerden elde edeceği sevaplarda artma ve eksilme olabilir. Bâkılânî, bu konuda Kitap ve sünnette deliller bulunduğu dikkat çeker. Kur'an'da "...sizden fetihten önce infak eden ve savaşanlar eşit değildir, onların, fetihten sonra infak eden ve savaşanlardan daha büyük bir dereceleri vardır. Allah hepsine de en güzel olanı vadetmiştir. Allah, sizin yaptıklarınızdan haberdardır."⁶⁷ ifadelerinde fetihten önce iman edenin tasdikinin fetihten sonra iman edenin tasdikinden fazla olduğu kastedilmiştir. Çünkü her ikisi de suret bakımından peygamberin getirdiklerinin hepsini tasdik etmişlerdir. Fakat fetihten önce yapılan tasdik, hüküm, sevap ve derece olarak diğerinden daha mükemmeldir. Çünkü öncekiler bir şeyi tasdik ediyor iken, diğerleri tasdik etmiyordu. Bâkılânî, konu hakkında sünnetten delil olarak "Ashabıma dil uzatmayın! Sizden birisi Uhud dağı kadar bir altını infak etse onlardan birinin bir ölçek hatta yarım ölçek infakı-

---

Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *Risâletü ilâ ehli's-sağr bi bâbi'l-ebvâb* (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1413), 155.

⁶⁵ Cüveynî de imanın tasdik olarak kabul edilmesi durumunda, tıpkı bir bilginin başka bir bilgiye üstünlüğü olmadığı gibi bir tasdikinde de diğer bir tasdike üstünlüğü bulunmadığını belirtir. Dolayısıyla bu durumda, imanda artma ve eksilme söz konusu değildir. Şayet bir kimse imanı, gizli ya da aleni taata hamlederse, böyle birinin imanın taatle artıp masiyetle azalacağını söylemesi gayet mantıklıdır. Ancak Cüveynî, kendisinin bu görüşü tercih ettiğini ifader. Bk. Cüveynî, *el-İrşad*, 399.

⁶⁶ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 54.

⁶⁷ el-Hadid 57/10.

na ulaşamaz.”⁶⁸ rivayetine yer verir. Bu rivayeti değerlendiren Bâkılânî, sahabeden hiçbirinin Uhud dağı kadar altın infakında bulunmadığına dikkat çeker. Aslında bu sözüyle Hz. Peygamber, sahabenin iman ve infakının karşılığı olan sevap ve ecrin diğer mü’minlerin infakından daha fazla ve daha üstün olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar sahabe dışındaki(sonraki)lerin infakı, şekil ve miktar olarak daha fazla olsa da hükmi açıdan onlardan eksiktir. Konuya geniş açıdan bakan Bâkılânî, miktar olarak değil de hükmi açıdan artma durumunun, hali hazırda bir insanın gündelik hayattaki eylemlerinde de geçerli olduğuna işaret eder. Örneğin, Mekke ve Medine’de öğle namazının tüm şartlarını yerine getirerek kılan birisiyle, Mekke ve Medine dışında başka bir şehirde bu namazı kılan biri karşılaştırıldığında, ikisinden birinin namazının şekil ve miktar olarak diğerinden daha fazla olduğu söylenemez. Ancak onlardan birinin, hükmi açıdan elde edeceği sevap ve fazilet diğerinden fazladır. Sonuç olarak Bâkılânî’ye göre mutlak manada iman artar ve eksilir denilemediği gibi artmaz ve eksilmez de denilemez. Zira iman sureten, yani tasdik konusu olan unsurlar açısından artmaz ve eksilmez. Ancak imanun gereği olarak yapılan amellerin karşılığı olan sevap ve fazilet açısından artar ve eksilir. Dolayısıyla imanda artma, tasdik bizzat kendisiyle değil ancak tasdik delilleri olan amellerin çoğalmasıyla gerçekleşmektedir.⁶⁹

4. GÜNAHKÂR BİRİNE MÜ’MİN DENİR Mİ?

Ehl-i Kibleden⁷⁰ olup fâsık olan biri mümin midir? Eş’ârî’ye göre böyle biri imanından dolayı mümin, ancak işlediği büyük günah nedeniyle fâsıktır. Eş’ârî, dilbilimcilerin dövme eyleminde bulunan birini “dövücü”, “öldürme” fiilini gerçekleştiren “kâtil”, inkâr eden kimseyi “kâfir”, fîsk fiilini işleyeni “fâsık” ve tasdik eden birini de “musaddik”⁷¹ şeklinde isimlendir-

⁶⁸ Buhârî, *el-Câmi*, 5:8.

⁶⁹ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 54-55.

⁷⁰ Ehl-i Kible tamlaması, İslami literatürde “Kâbe’ye doğru yönelerek namaz kılanlar” anlamına gelen bir tamlamadır. Kâbe’ye doğru yönelerek namaz kılmanın farz olduğuna inanan ve küfre girmediği kabul edilen değişik mezheplere bağlı bütün Müslüman zümreleri ifade etmek üzere kullanılan ortak bir tabirdir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Metin Yurdagür, “Ehl-i Kible”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 515-516.

⁷¹ Musaddik kelimesi kizbin karşıtı olan S-d-k fiilinin tef’il kalıbında ismi faili olup hakikati sürekli tasdik etme, söz ve eylemleriyle de bunu pekiştirerek göstermektir. Musaddik kavramının karşıtı “çokça yalan söyleyen” anlamına gelen mükezzib kelimesidir. Musaddik kavramı, doğrulayan, destekleyen anlamında Kur’an’ı, peygamberleri, ilahi kitapları, şeriatları ve mü’minleri nitelemek için de kullanılmıştır. Bk. Ramazan Barman, *Kur’an’ın Önceki Vahiylerle İlişkisi Musaddik ve Müheymin* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 37-40.

diklerini ifade eder.⁷² Dolayısıyla ona göre, lügat açısından herhangi bir fiili gerçekleştiren biri, o fiili yapan olarak kabul edildiğinden, iman eden birinin de imanı nedeniyle mümin kabul edilmesi gerekmektedir.⁷³

İmam Eş'ârî, Allah'a ve Hz. Peygamberin davet ettiği şeylere iman eden bir kişinin, işlemiş olduğu herhangi bir masiyet⁷⁴ nedeniyle, iman dairesinden çıkmayacağı hakkında ortak görüş bulunduğu dikkat çeker. Ona göre imanı boşa çıkararak günah değil küfürdür. Zira ehl-i kible olan günahkâr mü'minler de şeriatın tüm hükümleriyle mükellef olup işledikleri günah nedeniyle iman dairesinden çıkmış değildirler. Eğer ehl-i kiblenin günahkârları, masiyetleri nedeniyle imandan çıkmış olsaydılar Kur'an "Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi ve ellerinizi dirseklere kadar yıkayın..."⁷⁵ ifadesinde onları iman edenlere dahil etmez ve tahareti de onlara farz kılmazdı. Burada Allah'ın hitabı günahkâr ayrımı yapmaksızın tüm mü'minleri kapsamaktadır. Aynı şekilde "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrı yapıldığında, hemen Allah'ı anmaya koşun..."⁷⁶ ifadesinde Cuma namazına teşvik günahkârlar dışında itaat eden mü'minlerle sınırlandırmamıştır.⁷⁷ Eş'ârî'ye göre bu ve benzeri ayetler günahkâr ve asilerin de iman dairesinde olduğuna delildir. Çünkü Allah mü'minler arasındaki derece farklılığıyla birlikte hepsine "iman edenler" şeklinde genel bir hitap kullanmıştır.

Bâkılânî, çok günah işleyen fâsık birine imanı nedeniyle mü'min denilmesini onaylar. Ona göre fısık ile iman birbiriyle çelişmez. Zira fıskı konu teşkil eden şey, Allah'ı inkâr gibi itikâdî bir mesele olmadığı durumlarda imana zıtlık söz konusu değildir. Çünkü iki şey, ancak tek bir mahalde bulunduğu zıtlık meydana gelmektedir. Fıska neden olan insan fiillerinin mahalli bedeninin organlarıdır. İmanın mahalli ise kalptir. Dolayısıyla bedeninin uzuvlarıyla gerçekleşen bir eylem, kalpte bulunan bilgi ve tasdiki ortadan kaldırmaz. Şu halde bir insanın, Allah'ı bilmesi ve tasdik etmesi ile günah olan bir eylemde bulunması, birbiriyle zıtlık teşkil etmemektedir. Aynı şekilde bir kişi, Hz. Peygamberin, peygamberliğini kabul ve tasdik etmekle birlikte onun yasakladığı bir eylemi gerçekleştirebilir. Ancak bu Hz. Pey-

⁷² Eş'ârî, *el-luma'*, 123-124; Eş'ârî'ye göre kendisinde iman bulunan biri mü'mindir. Mu'tezilenin savunduğu gibi fâsık birinin iman ile küfür arasında bir konumda bulunması imkân dâhilinde değildir. Çünkü bu iki kavram muvahhid-mülhid ve dost-düşman zıtlıklarında olduğu üzere birbirinin karşıtıdır. Dolayısıyla bir fâsık, mü'min veya kâfir değilse onda iman ve küfrün varlığından söz etmek mümkün değildir. Bk. Eş'ârî, *el-luma'*, 124.

⁷³ Yar, "Eş'ârî'nin Teolojik Görüşleri", 16.

⁷⁴ Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, 277.

⁷⁵ el-Mâide 5/6.

⁷⁶ el-Cum'a 62/9.

⁷⁷ Eş'ârî, *Risâletü ilâ ehlî's-sağr bi bâbî'l-ebvâb*, 156-157.

gamberin, Allah'ın resulü olduğunu onaylamadığı anlamına gelmez. Netice itibariyle küfür olmayan günah ile iman, birbirine zıt olmayıp bir arada bulunabilir. Dolayısıyla fâsık biri, ne kâfir ne de müşriktir. Böyle birinin affedilmesi umulur. Zira Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamayıp bunun dışında kalan (günahları) dilediği kimseler için bağışlamaktadır.⁷⁸ Çünkü şirk, bağışlanması mümkün olan masiyetlerin dışında tutulmuştur.⁷⁹ Bu yaklaşımıyla Bâkılânî, bir fâsığın günah işlemekle mü'min olma özelliğini kaybetmediğini, yani günahın, tasdiki ortadan kaldırmadığına dikkat çekmiştir. Bu onun, küfür ile imanın birbirine zıt olduğunu kabul ederken, küfür olmayan masiyet ile imanın birbirine zıt olmayıp bir arada bulunabileceğini kabul ettiği anlamına gelmektedir.

Bâkılânî'ye göre fâsık birinin mü'min olarak isimlendirilmesinin diğer bir nedeni, dilbilimcilerin kendisinde iman olan kişiyi mü'min olarak isimlendirmiş olmalarıdır. Fâsık olmakla birlikte imanın mevcudiyeti bu kişiye mü'min denilmesini gerektirmektedir. Yani bir insan, küfür içermeyen bir eylemi itibariyle fâsık olmakla birlikte kendisinde var olan imanı nedeniyle mü'mindir. Dilbilimcilerin iki farklı sıfatın bir arada bulunabileceği hususunda ortak görüşleri bulunmaktadır. Yani bir insan hem fâsık hem de mü'min olabilir. Yani böyle biri hakkında her iki ismin veya sadece bir ismin kullanılmasına engel bir durum yoktur. Çünkü bunlar birbirine zıt vasıflar değildir.⁸⁰

Eş'ârî gibi Bâkılânî de Hz. Peygamberin haber verdiği inanç esaslarını inkâr etmeyen günahkâr birinin iman dairesinden çıkmadığını savunmuştur. Bâkılânî, Eş'ârî'den farklı olarak konuyla ilgili akli delillere daha fazla yer vermiştir. Ona göre günaha konu olan eylem ile iman, mahal itibariyle farklıdır. Dolayısıyla bir kişi küfür içermeyen ancak günah olan bir eylemde bulunduğu mü'min olma vasfını kaybetmemektedir.

⁷⁸ en-Nisâ 4/48.

⁷⁹ Bâkılânî, *Temhid*, 396-397,404.

⁸⁰ Bâkılânî, *Temhid*, 397. Cüveynî, ehl-i hakk'ın fasığı mümin olarak tanımladığını belirtir. Böyle bir kişinin lügat yönünden mümin olarak isimlendirilmesinin kanıtı, hakikatte tasdik eden olmasıdır. Bu konudaki dini delil, müminlere hitapla sınırlı dini hükümlerin sadece muttakileri değil fâsıkları da kapsadığı hususunda icmanın bulunmasıdır. Dolayısıyla mümin için geçerli olan hükümler fâsık için de geçerlidir. Bu bağlamda bir fâsığa ganimetten hisse verilir, kazançlardan kendisine harcama yapılır, müdafaa edilir, müslüman mezarlığına gömülür ve ona dua edilir. İşte tüm bunlardan dolayı fâsık birinin müslümanlardan olduğu ileri sürülmektedir. Bk. Cüveynî, *el-İrşad*, 397.

5. İMAN VE İSLAM KAVRAMLARI ARASINDAKİ BAĞLANTI

İslam kelimesi, harbin zıddı, barış anlamına gelen s-l-m kökünden türemiştir. Selam ve selamet kavramları da aynı kökenden gelmektedir.⁸¹ Selam aynı zamanda Allah'ın isimlerinden olup selamet ile aynı anlamı ifade etmektedir.⁸² Selamet, insanın hastalık ve sıkıntıdan korunması demektir. İlim ehli Allah'ın kendisini selam ismiyle övmesini, "yaratılmışların başına gelen kusur, eksiklik-hastalık ve yok olmadan münezzehe olduğu" anlamında yorumlamışlardır.⁸³ İslam kavramı, sözlüklerde Allah'ın emrine teslim olma, O'nun emrini kabul etme,⁸⁴ O'na boyun eğme ve itaat etme gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁵ İslam kavramının şer'i anlamda iki kısma ayrıldığı düşünülmektedir. Birincisi, imanun alt seviyesidir ki bu dil ile (İslam'ı) ikrardan ibarettir. Bu şekilde iman hâsıl olsun veya olmasın can güvenliği sağlanır. el-Hucurât suresi 14. ayette geçen İslam kelimesiyle bu anlam kastedilmiştir. İkincisi imanun üst seviyesidir. Bu da dil ile ikrar etmekle beraber kalbiyle inanmak, amel etmek, emrettiği ve takdir ettiği her şeyde Allah'a teslim olmaktır. Bunun örneği de Hz. İbrahim, "Rabbi ona teslim ol (eslim) dediğinde, âlemlerin Rabbine teslim oldum dedi."⁸⁶ ayetinde geçen İslam kelimesidir.⁸⁷

İman ve İslam kavramlarının lügat yönünden taşıdıkları mana itibariyle, eş anlamlı olup olmadıkları konusu, kelimelerin ekoller tarafından tartışılmıştır. İman ve İslam kavramları üzerinde yapılan tartışmaların temelinde bunlardan türetilen mü'min, kâfir, müslim, münafık ve fâsık gibi isimler hakkındaki dini hükümlerin etkisi olduğu düşünülmektedir. İslam geleneğinde geniş bir yer işgal eden bu kavramlarla ilgili tartışmalar büyük günah meselesi ile doğrudan ilişkilidir. Zira böyle birinin tayin edilmesi ve iman açısından hükmi durumu mezheplerce farklı değerlendirilmiştir.⁸⁸

Eş'ârî, İslam kelimesinin üç anlama geldiğini belirtir. Bunlar; teslim olmak, hükme boyun eğmek ve emre ittiba etmektir. İslam'ın imandan daha geniş bir anlamı olduğuna işaret eden Eş'ârî'ye göre her mü'min, aynı zamanda müslimdir. Ancak her müslim, mü'min değildir. Çünkü müslim olan

⁸¹ İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen *Cemheretu'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 2:858.

⁸² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 7:265; Cevherî, *es-Sihâh*, 5:1951.

⁸³ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed er-Râzi, *Mu'cemu mekayisi'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399), 3:90.

⁸⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 7:266; Ebû Bekir Muhammed el-Hasen İbn Fûrek, *el-Hudud fi'l-usul: (hudud ve'l-muvazaat)*. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999), 112.

⁸⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, 3:90.

⁸⁶ el-Bakara 2/133.

⁸⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 423.

⁸⁸ Gölcük, "İman ve İslam Kavramları", 199; Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid tercümesi*, 511-520.

kişinin teslimiyetinde, iman ve tasdik bulunmamaktadır.⁸⁹ İman ile İslam kavramlarının lügat açısından farklı anlamlara geldiğini belirten Eş'ârî, lügatın aksine dini anlamlarının aynı olduğuna dikkat çeker. Ona göre tevbe suresi 71. ayette mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların birbirilerinin yardımcıları olmaları, iyiliği emredip kötülükten nehyetmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri, iki kavram arasında dini anlamda bir fark bulunmadığını göstermektedir. Şu halde namaz, taharet, zekât ve imanın isimlendirilmesi ile tasdik, ikrar ve tevhidin isimlendirilmesi arasında dinen bir fark bulunmamaktadır.⁹⁰ Zira ayette mü'min kişi, aynı zamanda İslam'ın emri olan iyiliği emreden kötülüğü nehyeden namaz kılan ve zekât veren kimsedir. Dolayısıyla iman ve İslam dinen birbirinden farklı kavramlar değildir.

Bâkılânî de İslam kelimesini, itaat etme, boyun eğme ve teslim olma şeklinde tanımlar. İslam, Allah'ın emrini kabul etme, itaat ise bu emir gereğince dinin zahiri amellerini yerine getirmektir. Her ne kadar İslam kelimesi çoğunlukla dini bir terim olarak Allah'a teslim olan anlamında kullanılıyor olsa da aslında "her kim bir şeye boyun eğerse o kimse teslim olmuş" anlamını ifade etmektedir. Bâkılânî'ye göre, İslam kavramının sözlük ve ıstılahı kullanımları farklı olabilmekteyken, iman sözlüklerde kelime anlamı neyse şeriat da aynı anlamda kullanılmıştır. İman, İslam'ın hasletlerinden biridir.⁹¹ Bu nedenle Bâkılânî de Eş'ârî gibi "her imanın, İslam olduğunu ama her İslam'ın, iman olmadığını" ileri sürmüştür. Çünkü İslam'ın manası itaat etmek, teslim olmaktır. İmanın anlamı ise tasdik yani onaylamaktır. Ona göre bir insanın itaat etmeksizin tasdik etmesi imkân dâhilindeyken, tasdikte bulunmadan itaat etmesi mümkün değildir. Bâkılânî, bunu "her nebinin salih, ancak her salihin nebi olamayacağı" önermesine benzetir. Ona göre aslında tüm bunların doğruluğunun delili "Bedeviler iman ettik dediler. De ki; iman etmediniz, fakat Müslüman olduk deyiniz..."⁹² ayetinde bedevilerin imanı nefyedilerek, mümin değil de Müslüman olduklarının doğrulanmasıdır. Zira bedeviler zahiri olarak boyun eğmiş ve ibadetleri yerine getirmiş olmakla birlikte, onlarda kalbi bir tasdik henüz oluşmamıştır. Yine " Bedeviler Müslüman olmalarını senin başına kakıyorlar. De ki, Müslüman olmanızı benim başıma kakmayın. Aksine de ki, eğer siz doğrulardan iseniz imanla

⁸⁹ Ebû Bekir Muhammed el-Hasen İbn Fûrek, *Mücerred makâlâtü'ş-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî* (Beirut: Dâru'l-Maşrık, 1987), 155; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne* (Kahire: Dâru'l-Ensar, 1977), 26.

⁹⁰ İbn Fûrek, *Mücerred*, 155.

⁹¹ Bâkılânî, *Temhid*, 392.

⁹² el-Hucurât 49/14.

size doğru yolu gösterdiği için Allah sizin başınıza kakar.”⁹³ ayetinde de İslam ve iman kavramları arasındaki farklılığa işaret edilmiştir.⁹⁴

Bâkılânî, Cibril hadisinde Cebrail ve Hz. Peygamberin de iman ve İslam kavramlarını birbirinden ayırt ettiklerini belirtir. Bu hadiste geçtiği üzere Hz. peygamber Cebrail'e iman nedir? diye sorduğunda Cebrail, ona “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır.” şeklinde cevap vermiş, Cebrail de doğru söyledin diye onu tasdik etmiştir. Aslında bu olayda iman mahiyeti değil nelere inanılması gerektiği bildirilmiştir. Buna göre iman, başta Allah'a iman olmak üzere diğer inanç esaslarının tasdik edilmesidir. Cebrail, daha sonra Hz. Peygambere İslam nedir? diye sordu. Hz. Peygamber cevaben “Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim O'nun resulü olduğuma şahadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, ramazan ayında oruç tutman, hacca gitmandır.” dedi. Bâkılânî, bu hadisten hareketle iman ve İslam kavramlarının açık bir şekilde birbirinden farklı olduklarını ve konu hakkındaki görüşünün doğruluğunu güçlendirdiğini ifade eder.⁹⁵

Bâkılânî'ye göre farklılık sadece mana itibariyle değil mahal itibariyle de söz konusudur. Zira iman mahalli kalptir ki o da tasdikten ibarettir. İslam'ın mahalli ise uzuvlardır. Ne zaman ki tasdikten bir şey eksilse iman bozulur. Buna karşın peygamberin getirdiklerinin hepsini tasdik eden bir kişinin kavlinde ve amellerindeki artma ve eksilmeyle imanı son bulmaz. Aslında tasdik unsuru olan inanç esaslarını kabul etmede herkesin imanı eşittir. Yani mü'minler aynı iman esaslarına inanmaktadırlar. Ancak aralarında hükmi açıdan üstünlük, mükemmellik ve derece olarak farklılık bulunmaktadır. Örneğin, Allah resulünün imanı ile diğer insanların imanı kemal noktasında aynı seviyede değildir.⁹⁶ Sonuç olarak Bâkılânî de Eş'ârî gibi iman ve İslam kavramlarını mana ve mahal itibariyle farklı oldukları görüşünü benimsemiştir.

6. İMANDA İSTİSNA KAYDI

İstisna, “bir şeyi dışarıda bırakmak” anlamına gelmektedir. Kalem açıdan İmanda istisna, kişinin imanı hakkında kesinlik içeren “ben gerçekten mü'minim” ifadesi yerine “inşallah” ibaresini ekleyerek “inşallah ben mü'minim” şeklinde Allah'ın iradesine bağlı olan şartlı bir hale sokmasıdır. Konu ilk önceleri hadis taraftarları ve Mürcie arasında tartışılmış daha son-

⁹³ el-Hucurât 49/17.

⁹⁴ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 56.

⁹⁵ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 56; Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b Abdilkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*. (Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1968), 1:40-41.

⁹⁶ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 56-57.

raları da Eş'ârî ve Mâtürîdîler arasında tartışma konusu olmuştur. Problemin ortaya çıkışındaki birinci etken olarak, kelim ekollerinin iman-amel ve iman-İslam ilişkisine dair farklı bakış açıları gösterilmektedir. İkinci etken ise bu ekollerin kader anlayışlarındaki farklılıklar ve kişinin Allah katındaki mevkisini ölüm anındaki haliyle ilişkilendirme gayretleri (muvâfât)⁹⁷ yatmaktadır.⁹⁸

Bağdâdî, "İmanda istisnanın cevazı" başlığında mezheplerin konu hakkındaki görüşlerine göre iki sınıflandırmada yarar. Buna göre;

1-Hariciler, Kaderiyye (Mutezile), Mücessime ve Kerrâmiyye, halde imanda istisnanın yapılamayacağını, fakat istikbal için yapılmasını caiz görmüşlerdir.

2-İmanın tasdik olduğu görüşünü savunan hadis ehli, imanda istisna konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ebi Sehl Muhammed b. Süleyman es-Sa'lûkî ve Ebî Bekr İbn Fûrek gibi âlimler halde ve istikbalde imanda istisnayı mümkün görmüşlerdir. Ancak Bağdâdî'nin asrımızın âlimleri dediği Abdullah b. Mücâhid, İmam Eş'ârî ve Ebu İshak el-İsferâyînî'nin bu görüşe katılmadıklarını ve imanda istisnayı kabul ettiklerini belirtir.⁹⁹

Bâkılânî, bir kişinin bulunduğu anı kastederek "ben gerçekten müminim" demesini doğru bulmaz. Ancak geleceği kastederek "ben müminim inşallah" demesini caiz görmektedir. Bir insanın kendi imanı hakkında geçmişte ve hâlihazırda "inşallah" demesi doğru değildir. Çünkü bu durumda imanda şüphe meydana gelmektedir. Ayrıca istisna, gelecek hakkında kullanılır, geçmiş için kullanmak doğru değildir. Kur'an'da Hz. peygambere hitaben "hiç bir şey hakkında: "Bunu ben yarın mutlaka yapacağım" deme. Ancak Allah dilerse (yapacağım) de."¹⁰⁰ buyurularak ileride yapılacak işler için inşallah kelimesinin kullanılması öğütlenmektedir. Aynı şekilde peygamber de "yarın biz inşallah Beni Kinane'ye ulaşırız." ifadesiyle gelecekte yapacağı bir eylem için "inşallah" kavramını kullanmıştır. Allah'ın meşietinin her

⁹⁷ Muvâfât kelimesi "tam olmak; sözünü yerine getirmek" anlamına gelen vefâ fiilinden türemiştir. Bir kelim terimi olarak Allah'ın ilmiyle kişinin ölüm anında iman ve küfür arasında değişiklik arz eden durumu arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bir bakıma kulun ölüm anındaki halinden hareketle iman ve küfür açısından durumunu belirlemeye yönelik bir yaklaşımdır. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin Maraz, *Mu'tezile'de Mükâfat ve Cezayı Temellendirme Yöntemi (İstihkak Teorisi)* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 293-300; Yusuf Şevki Yavuz, "Muvâfât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 409; Tefik Yücedoğru, "Bir Kelam Teorisi: Muvâfât", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006): 165-176.

⁹⁸ Zübeyir Bulut, "Kelam'da 'İmanda İstisna' Tartışmaları", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1-2 (2009): 200; Abdurrahim Çölgeçen, "Kelami Düşüncede İman Kavramı", *İslami Arştırmalar Dergisi* 20/1 (2007): 26.

⁹⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, 278-279.

¹⁰⁰ Kehf 18/23-24.

varlıktan ve insan iradesinden önce geldiğine¹⁰¹ dikkat çeken Bâkîllânî, O'nun meşietî olmadan mevcudun ortaya çıkmayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda ona göre bir kişinin bulunduğu andaki halini ifade ederek "ben inşallah mü'minim" demesi caiz olmadığı gibi gelecek hakkında da "ben kesinlikle müminim" şeklinde bir ifade kullanmasını doğru bulmamıştır.¹⁰²

7. İMANIN KARŞITI OLARAK KÜFÜR

Küfür kavramının sözlüklerde dini anlamda İslam'ın, imanın ve şükrün karşıtı olduğu bildirilmektedir.¹⁰³ Küfür, "bir şeyi örtmek, kaplamak, gizlemek ve nankörlük etmek" gibi anlamları içermektedir.¹⁰⁴ Karanlığı ile her şeyi örttüğü için geceye kâfir denilmiştir. Aynı şekilde içinden akıp gittiği yerlerin üzerini örtmesi nedeniyle nehir için de kâfir isminin kullanıldığı olmuştur.¹⁰⁵ Küfrün aslı bir şeyi kaplayarak onu örtmesidir. Bu bağlamda kâfir, küfrüyle kalbini örtmektedir.¹⁰⁶ Küfür, aynı zamanda şükrün de karşıtıdır. Zira küfür, nimeti örterek onu gizlemek, şükür ise açığa çıkararak onu beyan etmektedir.¹⁰⁷ Küfür terim olarak, Hz. Peygamberin risaletini ve din adına Allah'tan getirdiği şeyleri tasdik etmemek, ona inanmamak anlamına gelir.¹⁰⁸ Lügatlerde küfrün dört kısma ayrıldığı bilgisine yer verilir:

1- Küfrü Cühûd: Kalbin marifetiyle beraber inkâr etmektir.

2- Küfrü Muânide: Kalbiyle bildiği halde diliyle inkâr etmek.

¹⁰¹ Eş'ârî geleneğe, genel olarak Allah'ın iradesinin insanın iradesinden önce geldiği kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak da Allah'ın iradesi karşısında, bir bakıma insanın özgür iradesi yok sayılmıştır. Bu yaklaşıma göre, yeryüzünde meydana gelen bütün hayır ve şerler Allah'ın dilemesiyle gerçekleşmektedir. Varlıklar, ancak Allah'ın dilemesiyle olmaktadır. Dolayısıyla hiçbir kimse, bir şeyi, Allah yapmadan önce yapmaya güç yetiremez. Allah'tan başka yaratıcı olmayıp kulların amelleri de dâhil her şeyi yaratan ve takdir eden Allah'tır. Allah, her şeyden müstağnidir ve O'nun bilgisi dışında hiçbir şey gerçekleşemez. Bk. Eş'ârî, *el-İbâne*, 23-24; Eş'ârîlerin Tanrı ve insan tasavvurları için bk. Mahmut Ay, "Eş'ârî Kelamında İnsanın Sorumluluğu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2004): 94.

¹⁰² Bâkîllânî, *el-İnsâf*, 57.

¹⁰³ Toshihiko İzutsu, Kur'an'da yer alan ahlaki değerleri ve erdemleri açıklarken hareket noktası olarak olumlu erdemleri değil de menfi bir vasıf olan küfür kavramını tercih etmiştir. Hatta bunu, olumlu niteliklerin laygınca değerlendirilmesinde ön şart olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla ona göre iman kavramı, direkt olarak değil de karşıtı olan küfür cephesinden en iyi şekilde tahlil edilebilir. Küfür kavramının geniş analizi için bk. Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, trc. Selâhattin Ayaz, 2. Bs (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 165-210.

¹⁰⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 5:357; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, 2:786; Ezherî, *Tehzîb*, 10:110; İbn Sîde, *el-Muhassas*, 3:424; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5:144.

¹⁰⁵ İbn Fûrek, *Mücerred*, 150.

¹⁰⁶ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, 2:786.

¹⁰⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, 3:424.

¹⁰⁸ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 192.

3- Küfrü Nifâk: Diliyle inandığını söyleyip kalbiyle inkâr etmek.

4- Küfrü İnkâr: Hem dili hem de kalbiyle inkar etmektir.¹⁰⁹

Bâkılânî'ye göre küfür, imanın zıddı olup Allah'ı bilmeme ve O'nu yalanlamadır. Bâkılânî, küfür kavramının dini kullanım dışındaki kullanımlarına da değinerek semantik tahlil yapmıştır. Şairin sözünde "gecenin bulutları yıldızları örttü" ve "Zeyd silahını kuşandı-örtündü" cümlesi ile "tohumu toprağa ekip onu örtene (çiftçiye) kâfir" isminin verilmesi bu kavramın yaygın anlamının "örtme" olduğunu göstermektedir.¹¹⁰ Bâkılânî, küfrün kelime olarak tezkib, cehd ve inkâr anlamlarına geldiğini belirtir. O, küfrü kalbi örten bir örtüye benzetir. Zira küfür, bir perde gibi insanın kalbini örterek onun Allah'ı tanımasını engellemektedir.¹¹¹

Hz. Peygamberin getirdiği şeylerin tümünü tasdik eden bir kimsenin namaz kılmayı, oruç tutmayı, zekât vermeyi veya bunlar dışında diğer yapması gereken ibadetleri yerine getirmese dahi tasdiki tam olduğundan küfürle nitelenemeyeceğine dikkat çeker. Bunun aksine bütün ibadetleri yerine getirse ama tasdikte bulunmazsa bu durumda küfürle nitelenmektedir. Diğer taraftan bir kişi ibadetlerin hepsini kabul edip peygamberin getirdiği şeylerin tümünü tasdik etmekle birlikte anne ile nikâhlanmayı veya içkinin haramlığını kabul etmezse imandan çıkmakta ve küfürle vasıflanmaktadır. Dolayısıyla tüm salih amelleri yapmakla birlikte binlerce hükümden sadece birinde dahi olsa tasdik noktasında bir eksikliğin olması bu amelleri yapan kişiye bir fayda sağlamayacaktır.¹¹²

İmam Eş'ârî ehl-i kible olup zina eden, hırsızlık yapan ve şarap içen bir kimseyi Haricilerin benimsediği ve iddia ettikleri gibi küfürle itham etmediklerini belirtir.¹¹³ Ancak böyle biri işlemiş olduğu bu ve benzeri büyük günahları kendisine helal görüp haram olduğuna inanmadığı takdirde kâfir olmaktadır.¹¹⁴ Bâkılânî de, Eş'ârî gibi helal saymadıkça masiyetlerin küfür olmadığını belirtir.¹¹⁵ İnkâr eden birinin kâfir olması kalbinde küfrü tercih etmesi nedeniyledir. Eylemleri onun inkârının kanıtıdır. Örneğin güneşe secde edenin kâfir olması secde fiilinden dolayı değil, kalbindeki küfre bir

¹⁰⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, 5:356; Ezherî, *Tehzîb*, 5:110.

¹¹⁰ Bâkılânî, Ebu Bekr Muhammed b. Et-Tayyib, *el-İntisâr li'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 2:582; Bâkılânî, *Temhid*, 394.

¹¹¹ Bâkılânî, *Temhid*, 394.

¹¹² Bâkılânî, *el-İnsâf*, 54.

¹¹³ Eş'ârî, Necadât fırkası dışındaki Haricilerin, büyük günahların hepsini küfür kabul ettiklerini belirtir. Yine Necadât hariç diğer Harici fırkaların, büyük günah işleyen birine Allah'ın ebedi azap edeceği hususunda icma ettikleri bilgisini aktarır. Bk. Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve ihtilâfi'l-musallîn*, 3. Bs (Almanya, 1980), 86.

¹¹⁴ Eş'ârî, *el-İbâne*, 26.

¹¹⁵ Bâkılânî, *Temhid*, 394.

alamet olmasındandır.¹¹⁶ Bâkılânî'ye göre bazen yıldızlara ve ateşe tapma, haramları helal sayma ve peygamberleri katletme gibi küfür alameti olan eylemler küfür olarak isimlendirilmiş olsa da aslında bunları yapanlar, Allah'ı inkâr ettikleri ve O'nu yalanladıkları için değil, kalplerindeki küfür nedeniyle itham edilmişlerdir.¹¹⁷

Bâkılânî, birbirinin karşıtı olan küfür ve imanın Allah tarafından yaratıldığına dikkat çeker. Hayat ve ölüm, birbirinden tamamen farklı olsa da "hayatı ve ölümü yaratan Allah"¹¹⁸ kendisinden başka yaratıcı olmayan yegâne hâlıktır. Bâkılânî'ye göre, aynı şekilde kâfirin küfrü ile mü'minin imanı arasında hüküm itibariyle farklılık olsa da bunların Allah tarafından icâd edilmesi ve eksiksiz meydana getirilmesinde bir farklılık bulunmamaktadır.¹¹⁹ Âlemde meydana gelen her şey, Allah'ın iradesiyle gerçekleşmektedir. Bu bağlamda bir kişinin mü'min veya kâfir olması ancak Allah'ın iradesiyle mümkün olur. Takdir edilen bir şey, O'nun iradesiyle ortaya çıktığı gibi O'nun iradesi olmadan da hiçbir irade tecelli etmez. Mu'tezile ve onunla aynı görüşte olan bid'at ehline göre Allah, ancak imanı ve itaati irade eder. Kim kâfir olur ve isyan ederse Allah'ın murad etmediği bir şey yapmış olur. Yine onlara göre Allah'ın irade etmediği davranışları yapan her kişi, haklarında konuşmaya bile değmez olan hayvanlar gibi Allah'ın istemediği şeyleri işleme durumuna düşmüştür.¹²⁰

SONUÇ

İslam düşüncesinin ve Eş'ârî kelamının önde gelen isimlerinden Bâkılânî'ye göre iman, Allah'ı tasdik etmektir. Bu haliyle iman kavramının lügat ve şeri anlamı aynıdır. Tasdik mahalli olan kalp, dilin ikrarı ve bedenin amelleri kalpteki tasdik üzerine kurulmuştur. Bu nedenle iman olmazsa olmaz şartı, kalp ile tasdik etmektir. İman objesi açısından halık, mahlûk ilişkisi bağlamında kadim ve muhdes yani yaratılmış iman olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmiştir. İman kavramı, Allah'a izafe edildiğinde kadim iman, kula izafe edildiğinde muhdes iman olmaktadır. Kadim iman, Allah'ın kendi birliğini tasdik etmesidir. Muhdes iman, kulların imanı olup her şeyin yaratıcısı olan Allah tarafından yaratılmıştır.

Bâkılânî, imanı mahiyeti açısından hakiki ve mecazi iman şeklinde iki kısma ayırmıştır. Hakiki iman, mümin kişinin imanı, mecazi iman ise münafık kimsenin imanındır. İmanda artma ve eksilme inanılması gereken ilkeler

¹¹⁶ İbn Fûrek, *Mücerred*, 151.

¹¹⁷ Bâkılânî, *Temhid*, 394.

¹¹⁸ el-Mülk 67/2.

¹¹⁹ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 144.

¹²⁰ Bâkılânî, *el-İnsâf*, 151.

açısından söz konusu değildir. Zira bu ilkelerden birinde dahi olsa bir şüphe veya inkârın mevcudiyeti imanı geçersiz kılmaktadır. Ona göre artma ve eksilme, amellerin faziletleri ve bunların karşılığı olan sevaplar açısından mümkündür. İman konusunda bulunulan an için istisna yapmak doğru değildir. Ancak gelecek için böyle bir kullanım caizdir.

Fâsık biri işlemiş olduğu masiyetler nedeniyle mü'min olma vasfını kaybetmez. Çünkü iman ve fık birbirinin zıddı değildir. İmanın zıddı, küfürdür. Fık insanın bedensel eylemleriyle meydana gelir yani onun mahalli bedendir. Dolayısıyla kalpteki imanı ortadan kaldırmaz. Günahkar mü'minlere ayet ve hadislerde "iman edenler" şeklinde hitap edilmesi fık ve imanın aynı anda bir kişide bulunabileceğinin ve bu kişilerin mü'min olma vasfını kaybetmediklerinin nakli delilidir.

İman ve İslam kavramı arasındaki ilişki taşıdıkları anlam itibariyle tartışma konusu olmuştur. Bâkillânî, Allah'a boyun eğme, teslim olma anlamına gelen İslam kavramının, tasdik manasına gelen iman kavramıyla aynı olmadığı görüşünü savunmuştur. Bu konudaki görüşünü akli ve nakli delillerle desteklemiştir. Ona göre iman kavramı, İslam kavramından daha geniş bir anlam ihtiva etmektedir. Bu bağlamda her mü'min, Müslüman, ancak her Müslüman mü'min değildir. Bu iki kavram arasında sadece anlam olarak değil mahal olarak da farklılık bulunmaktadır. Zira tasdikten ibaret olan imanın mahalli kalp iken, İslam'ın mahalli organlardır. Dolayısıyla tasdik unsurlarından birinde dahi olsa, meydana gelecek bir şüphe veya inkârda iman ortadan kalkarken, Müslüman olmanın gereği olan amellerde oluşacak bir eksiklik imanı ortadan kaldırmamaktadır.

İnkâr anlamına gelen küfrü, imanın karşıtı olarak kabul eden Bâkillânî, onu Kalbin Allah'ı bilmesine engel teşkil eden bir örtüye benzetir. Bâkillânî'ye göre, ibadetlerdeki eksiklik, tasdik olduğunda küfür sayılmaz. İbadetlerin tümünü yapmakla birlikte, tasdik bulunmazsa bu küfürdür. İbadetleri yapan ve peygamberin getirdiği şeylerin hepsini tasdik eden biri, dinin haram kıldığını helal sayar veya helal kıldığını haram kabul ederse küfre girmiştir. Ayrıca münafıklar gibi diliyle iman ettiğini söyleyip kalbiyle tasdik etmeyen de zahiren mü'min görünse de hakikatte kâfirdir.

İman, İslam ve küfür kavramları ekseninde yapılan bu çalışma Bâkillânî ve Eş'ârî kelam sisteminin anlaşılmasına az da olsa katkı yaptıysa amacına ulaşmış olacaktır. Kavram merkezli benzer çalışmaların yapılması özelde Eş'ârî kelam okulunun genelde İslam düşüncesinin anlaşılmasına önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Alper, Hülya. *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- Ay, Mahmut. "Eş'ârî Kelamında İnsanın Sorumluluğu". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 17/2 (2004): 91-107.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tâhîr. *Usûlü'd-din*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Bâkılânî, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *el-İnsâf*. 3. Bs. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li'l-Turâs, 2000.
- Bâkılânî, Ebu Bekr Muhammed b. Et-Tayyib. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Bâkılânî, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Kitâbu temhidi'l-evâil ve telhisi'd-delâil*. Beyrut: Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, 1987.
- Barman, Ramazan. *Kur'an'ın Önceki Vahiylerle İlişkisi Musaddik ve Müheymin*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2016.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-sahih*. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Bulut, Zübeyir. "Kelam'da 'İmanda İstisna' Tartışmaları". *İslâmi İlimler Dergisi*. 1-2 (2009): 199-214.
- Can, Seyithan. "Günümüzde Fikri ve Sosyal Uzlaşının İmkânı Olarak 'İrca' Teorisi". *Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozoyumu, Toplum-Birey İkiliminde Ortak Değerler Ve Farklılıklar*. Ed. Muhiddin Okumuşlar - Osman Zahid Çifçi. Konya: TİMAV Yayınları, 2019.
- Can, Seyithan. "Sosyo-Siyasi Olayların Teolojik Söyleme Etkisi (Büyük Günah Meselesine Sosyo-Politik Bir Okuma Denemesi)". *İslam Ve Yorum III*. Ed. Emine Güzel - Serkan Demir. 2: 479-494. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-'arabiyye*. 4. Bs. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *Kitâbu't-ta'rifât*. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâli Abdülmelik b. Abdillâh. *Kitabu'l-irşâd*. Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1950.
- Çölgeçen, Abdurrahim. "Kelami Düşünce'de İman Kavramı". *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007): 23-29.
- Ebu Davud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebu Davud*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. Kahire: Dâru'l-Ensar, 1977.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Kitabu'l-luma' fi'r-reddi ala ehli'z-zeygi ve'l-bida'*. Mısır: Matbatu Mısır Şirketü Musâheme Mısriyye, 1955.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-islamiyyin ve ihtilâfi'l-musallîn*. 3. Bs. Almanyâ, 1980.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risâle fi'l-îmân hel hüve mahlûk em gayri mahlûk*. Beyrut: Darü'l-Hadisî'l-Kettaniyye, 2017.
- Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risâletü ilâ ehli's-sağr bi bâbi'l-ebvâb*. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1413.
- Ezherî, Ebu Mansûr, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, 2001.

- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. Dâr ve Mektebtü Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, EbuTâhir Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. 8. Bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gölcük, Şerafettin. "Bâkîllânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 531-535. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Gölcük, Şerafettin. "İsimler ve Hükümler Yönünden İman ve İslam Kavramları". *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. 2 (1977): 187-199.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 1979.
- Güneş, Abdulbaki. *Kur'an'da Kalp Kavramının Semantik Analizi*. İstanbul: Ahenk Yayınları, 2003.
- Izutsu, Toshihiko. *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*. Trc. Selahattin Ayaz. 3. Bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. Trc. Selâhattin Ayaz. 2. Bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed er-Râzi. *Mu'cemu mekayisi'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen. *el-Hudud fi'l-usul: (hudud ve'l-muvazaat)*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed el-Hasen. *Mücerred makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî*. Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1987.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-arab ve'l-acem ve'l-berber ve min âsirihim min zevî's-şeni'l-ekber*. 3. Bs. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali bin Ahmed bin Saîd el-Endelüsî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihâl*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl-Cemaluddin Muhammed. *Lisanu'l-'arab*. 3. Bs. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1994.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muhassas*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1996.
- Kâdî Abdülcebbar, Ahmed. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. 3. Bs. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Kasadar, Mustafa. *İman*. 4. Bs. İstanbul: Ravza Yayınları, 2001.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da İman Psikolojisi*. İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997.
- Maraz, Hüseyin. *Mu'tezile'de Mükâfat ve Cezayı Temellendirme Yöntemi (İstihkak Teorisi)*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Maraz, Hüseyin. "Mu'tezile'nin 'El-Menzile Beyne'l Menzileteyn' Savunusu ve Doğuşu İle İlişkisi". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016): 1-33. <https://doi.org/10.18317/kader.91044>.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitabü't-Tevhid tercümesi*. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.

- Müslim b. el-Haccac, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. Beyrut: Dâru Türâsî'l-'Arabîyye, ts.
- Özcan, Hanîfî. *Epistemolojik Açıdan İman*. 3. Bs. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.
- Pezdevî, Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yusr Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye lit-Türâs, 2005.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Muhtaru's-sihâh*. 5. Bs. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996.
- Şebusterî, Muhammed Müctehid. *İman ve Özgürlük*. Trc. Abuzer Dişkaya. İstanbul: Mana Yayınları, 2011.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. 3 Cilt. Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1968.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. *Şerhu 'akâidi'n-Nesefiyye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabi, 2014.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmi Giriş*. 3. Bs. İstanbul: Damla Yayınevi, 1988.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. "Kalb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 229-232. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Yağlı Mavil, Hikmet. "Ehl-i Sünnet Kelâmında Halku'l-İmân Tartışması". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019): 437-468.
- Yar, Erkan. "Eş'ârî'nin Teolojik Görüşleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1, 11 (2006): 1-23.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Muvâfât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 409. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yurdağür, Metin. "Ehl-i Kible". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yücedoğru, Tevfik. "Bir Kelam Teorisi: Muvâfât". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006): 165-176.
- Yücedoğru, Tevfik. *Din, İman ve İslam'a Dair*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.